

ואם לא אָמַר מְחַזְרִין אותו, ודין זה הוא בכל התפילות של חול המועד וראש חודש, חוץ מערבית של ליל ראש חודש, שאם שכח 'יעלה ויבוא' אין מחזירים אותו, כיון שאין מקדשים את החודש בלילה כמבואר בברכות (ל ב), ורב אושעיא סתם דבריו שמחזירים אותו, משום שבחול המועד בכל התפילות מחזירים אותו (ריטב"א). ■ להלכה, בחול המועד ובראש חודש אומר 'יעלה ויבוא' בכל התפילות (ש"ע או"ח תכב, א, תצ, ב). ובחול המועד אם לא אמר 'יעלה ויבוא' חוזר בכל התפילות (ש"ע או"ח תצ שם). ובראש חודש אם לא אמר 'יעלה ויבוא' בערבית אינו חוזר, ובשחרית ומנחה חוזר, וגם כשיש שני ימים ראש חודש, אם שכח בלילה השני 'יעלה ויבוא' אינו חוזר (ש"ע או"ח תכב שם).

וְיֵשׁ בְּהֵן הַזְכָּרָה בְּכִרְתַּת הַמְזוּז, ואם שכח לאומרו אינו חוזר, שאינו חייב לאכול פת בחול המועד ובראש חודש (ש"ע או"ח תכד א, תצ, ב ומשנ"ב שם ושם). ■ וכן נפסק להלכה (שם ושם).

עֲרֵבִית וְכוּ, וְאוֹמֵר מֵעֵין הַמְּאוֹרֶעַ בְּשׂוֹמֵעַ תְּפִלָּה, ואף שמוטר לאכול ולשתות כל הלילה, מתפלת תפילת תענית [עננו] בליל התענית, מאחר והתחיל יום התענית (רש"י), שתענית גמור הוא רק מעת לעת [כ"ד שעות] כעין יום הכיפורים, ובמקצת תעניות ציבור הקלו חכמים שמוטר לאכול ולשתות עד הבוקר מפני טורח ציבור, אבל עיקר התענית הוא כל היום כולו, ולכן גם במעריב אומר 'עננו' (ריטב"א תענית יג, ב ד"ה כתב רבינו, מאיר). ויש שכתבו, שאין אנו רגילים לומר 'עננו' במעריב ובשחרית שמה יאנס ולא יוכל להשלים את הצום ונמצא ששיקר בתפילתו שאומר ביום התענית הזה (רש"י בשם הגאונים). ויש סוברים שאומר בערבית ושחרית, שגם אם יאכל אינו נחשב כמשקר כיון שהתענה בשעה שהתפלת (ר"ן על הרי"ף, ע"פ תוס'). ■ להלכה, יש אומרים שבתעניות שהציבור מקבלים עליהם, יחיד אינו אומר 'עננו' ולא במנחה שמה יאנס ונמצא ששיקר בתפילתו, ובארבע צומות אומר 'עננו' גם במעריב ושחרית, כיון שחכמים תיקנו להתענות בו, גם אם יאנס ויאלץ יכול לומר 'ביום התענית הזה' (ש"ע או"ח תקסו, ג ומשנ"ב שם). ויש סוברים שבכל הצומות נהגו לאומרו רק במנחה [שמה יאנס], מלבד השליח ציבור שאומרו בשחרית (רמ"א שם).

וְאִם לֹא אָמַר אֵין מְחַזְרִין אותו, ■ וכן נפסק להלכה (ש"ע או"ח תקסה, ב).

וְאֵין בְּהֵן קְדוּשָׁה עַל הַכּוֹס, ודין זה [שאינן מקדשים על הכוס בתענית] פשוט הוא, ובהנחה נקטה אותו הברייתא (מאיר, והמהרש"ל לא גרס כן בגמרא). ויש שפירש, שדין זה לא נאמר על תעניות ומעמדות, אלא על ימים שאין בהם קרבן מוסף [שמבואר בברייתא לפני תעניות ומעמדות] וחנוכה ופורים בכללם, ואף שימים טובים הם אין בהם קדושה על הכוס כיון שאין בהם קרבן מוסף (ריטב"א המיוחס לר"ן בשם ה"ר יהונתן, וראה שם שתי באופן נוסף).

או דִּילְמָא יוֹם הוּא שְׁחֵיב בְּאַרְבַּע תְּפִלוֹת, ומכיון שתפילת מוסף חובת היום היא, אינה פחותה משאר תפילות היום (רש"י), שכשתיקנו חז"ל להזכיר את חנוכה בתפילה, תיקנו כן בכל תפילות היום, גם בתפילות שאינם מחובת היום אלא מחמת שבת או ראש חודש (הערות הגר"ש אלישיב), ויש שפירש, שכשיש שני קדושות [של ראש חודש ושל חנוכה] בזמן אחד, מתאחדות הקדושות לקדושה אחת גדולה, ומשום כך ראוי להזכיר 'על הניסים' במוסף של ראש חודש (גילויני הש"ס סוכה נו, א ד"ה והא, ע"פ הגמרא בבבאם צא, א).

מַהוּ לְהַזְכִּיר שֶׁל חֲנוּכָה בְּכִרְתַּת הַמְזוּז, אך בתפילה ודאי שאומר 'על הניסים', שימי חנוכה נקבעו להלל והודאה כמבואר לעיל (רש"י), ומכיון שיצא כבר ידי חובת הודאה בתפילה, שוב אינו צריך לומר 'על הניסים' מדין הודאה גם בברכת המזון (אגרות משה או"ח ו מט ח), והגמרא הסתפקה שמה צריך להזכיר את חנוכה בברכת המזון כדרך שמזכיר שבתות וימים טובים בברכת המזון, ואף שמדין הודאה אינו צריך להזכיר (אבני נזר או"ח תקז א). ויש שפירש, שבתפילה ודאי אומר 'על הניסים' משום שתפילה בציבור היא ויש בה פירוטומא ניסא, אבל ברכת המזון שמברך בבית אין בה פירוטומא ניסא כל כך (תוס').

אֵינוֹ מְזַכֵּר וְאִם כֹּאֵ לְהַזְכִּיר מְזַכֵּר בְּהוֹדָא, שכשאומר 'על הניסים' בברכת 'נודה לך', אין זה הפסק, ולכן אף שאינו חייב להזכיר יכול לומר (שפת אמת, מה"ם בנעט).

מַה תְּפִלָּה בְּהוֹדָא אִף בְּכִרְתַּת הַמְזוּז בְּהוֹדָא, ומכיון שהאמוראים נחלקו היכן מזכירים 'על הניסים', משמע שהם סוברים שחובה לומר 'על הניסים' [ולא כמו שאמר רבא בשם רב סחורה], ומשום כך פסק הרמב"ם (ברכות ב, 1) שמזכיר 'על הניסים' בברכת המזון (כס"מ ש, ה, וראה בלח"מ טעם אחר). ויש אומרים שאף שאין חובה לומר 'על הניסים', אך כיום נהגו להזכירה כאילו היא חובה (מאיר, וכע"ז במדרכי דעט בשם הראב"ה).

ובברכת 'מעין שלש' אין מזכירים 'על הניסים', שאין אומרים בה לשון הודאה כמו בברכת המזון (מהר"ם מרוטנבורג, ע, וראה בלבוש רח, יב ובאלה רבה תרפב, ב, שאף שאומרים בסוף הברכה 'נודה לך', היינו משום שסמך לחתימה אומרים מעין החתימה, אבל בגוף הברכה לא נזכר לשון הודאה). או משום שגם בברכת המזון הזכרת 'על הניסים' אינה חייב אלא מנהג, ובברכת 'מעין שלש' לא נהגו כן (ביאור הגר"א רח, מ, וראה במועדי וזמנים ח ע"ה מה שביאר בזה בשם הגר"ח מבריסק).

■ להלכה, בחנוכה אומר 'על הניסים', בברכת המזון ב'נודה לך' ובתפילה ב'מודים', ואם לא אמר אין מחזירים אותו (ש"ע או"ח תרפב, א), כיון שאינם מהתורה (משנ"ב שם, וראה במשנ"ב תרצה, טו שיש אומרים שאם שכח 'על הניסים' בברכת המזון של סעודת פורים חוזר הואיל ויחייב לאכול פת, וספק ברכות להקל), ואם נזכר שלא אמר 'על הניסים' קודם שהזכיר את ה', אפילו נזכר בין אתה להשם חוזר, אבל אחר שהזכיר את השם אינו חוזר (ש"ע שם), ויש אומרים שכששכח 'על הניסים' בברכת המזון, כשמגיע ל'הרחמן' אמר הרחמן הוא יעשה לנו ניסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו וכו' (רמ"א שם קפז, ד), והוא הדין שיאמר כן בתפילה לאחר התפילה דרך בקשה לפני יהיו לרצון (משנ"ב שם, וראה בהע' דרשו שם, שיאמר כן לאחר 'אלוקי נצור' קודם 'היו לרצון' השני). ובברכת 'מעין שלש' אין מזכירים 'על הניסים' (ש"ע או"ח רח, יב).

פִּינּוּ דְלָא אָסִיר בְּעֶשְׂרֵית מְלֶאכָה, ואף שמבואר במגילה (כב, ב) שאין עושים מלאכה בראש חודש, מנהג בעלמא הוא ואינו מעיקר הדין (תוס'). ויש סוברים שרק נשים נוהגות שלא לעשות מלאכה בראש חודש, שנתן להם הקב"ה שזכר על כך שלא הסכימו לפרוק נזמיהם לעגל (תוס' ר"א, רש"י מגילה כב, ב ד"ה ראשי חודשים). ■ להלכה, ראש חודש מותר בעשיית מלאכה, והנשים שנוהגות שלא לעשות בו מלאכה הוא מנהג טוב (ש"ע או"ח תי, א), והמנהג הוא רק לנשים ולא לאנשים (משנ"ב שם, וראה בביאה"ל שם שדן האם כל הנשים חייבות בכך, או שרק אשה שנהגה כן לא תשנה ממנהגה).